

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2024. № 6.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.6.57>

УДК 336.131

*У. Б. Макаренко,
к. е. н., заступниця директора школи журналістики та комунікацій з
академічних питань, Український католицький університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9676-7211>*

*М. І. Гоцій,
магістр кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-9377-0505>*

*Р. І. Драла,
магістр з фінансів, банківської справи та страхування,
Національний університет “Львівська Політехніка”
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-1447-1325>*

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

*U. Makarenko,
PhD in Economics, Deputy Director of the School of Journalism and
Communications for Academic Affairs, Ukrainian Catholic University*

*M. Hotsiy,
Master of the Department of Finance, Money Circulation and Credit,
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine, Lviv*

*R. Drala,
Master of Finance, Banking and Insurance,
Lviv Polytechnic National University*

FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

У статті розкрито сутність фінансової безпеки держави, подано її ключові характеристики і складові. Головним завданням формування фінансової безпеки на рівні держави визначено набуття суб'єктами національної економіки стійкості до негативних чинників та створення передумов для підвищення темпів економічного зростання в Україні. Окреслено головні внутрішні і зовнішні негативні чинники й загрози фінансовій безпеці країни.

Подано принципи проведення оцінки рівня фінансової безпеки країни та висвітлено способи його підвищення. Визначено граничні межі значень макроекономічних параметрів для країн Європейського союзу, які характеризують рівень фінансової стійкості, відповідно до Маастрихтського договору.

Досліджено динаміку головних параметрів фінансової безпеки України упродовж 2005 – 2023 років; проаналізовано тенденції динаміки абсолютних та відносних величин державного й гарантованого державою боргу, охарактеризовано його структуру у розрізі валют та джерел залучення; запропоновано напрями підвищення рівня боргової безпеки України; оцінено бюджетну безпеку національної економіки; висвітлено динаміку показників дефіциту державного бюджету країни в абсолютному значенні та по відношенню до валового продукту; окремо проаналізовано тенденції зміни розміру дефіциту сектору загальнодержавного управління як важливого показника рівня фінансової безпеки; розкрито особливості розвитку показника перерозподілу ВВП за допомогою бюджетної системи України та описано його вплив на економіку; досліджено валютну безпеку нашої держави за допомогою динаміки середньорічного курсу національної валюти, розміру золотовалютних резервів та рівня доларизації вітчизняної економіки; проведено аналіз розвитку валютного кредитування в Україні у період воєнного стану.

З метою досягнення національних інтересів України у сфері фінансів у роботі окреслено комплекс заходів, реалізація яких допоможе зміцнити фінансову безпеку держави у довготерміновій перспективі.

The article reveals the essence of the state's financial security, presents its key characteristics and components. The main task of the formation of financial security at the state level is defined as the acquisition by the subjects of the national economy of resistance to negative factors and the creation of prerequisites for increasing the rate of economic growth in Ukraine. The main internal and external negative factors and threats to the country's financial security are outlined.

The principles of assessing the level of financial security of the country are presented and the methods of its improvement are highlighted. The limits of the values of macroeconomic parameters for the countries of the European Union, which characterize the level of financial stability, in accordance with the Maastricht Treaty, have been determined.

The dynamics of the main parameters of the financial security of Ukraine during 2005-2023 were studied; trends in the dynamics of absolute and relative values of state and state-guaranteed debt were analyzed, its structure was characterized in terms of currencies and sources of attraction; directions for increasing the level of Ukraine's debt security are proposed; the budgetary security of the national economy was assessed; the dynamics of indicators of the deficit of the country's state budget in absolute terms and in relation to the gross product are highlighted; separately analyzed trends in the size of the deficit of the general government sector as an important indicator of the level of financial security; the peculiarities of the development of the indicator of GDP redistribution using the budget system of Ukraine are disclosed and its impact on the economy is described; the currency security of our state was investigated using the dynamics of the average annual exchange rate of the national currency, the size of gold and foreign exchange reserves and the level of dollarization of the domestic economy; an analysis of the development of currency lending in Ukraine during the period of martial law was carried out.

In order to achieve the national interests of Ukraine in the field of finance, the work outlines a set of measures, the implementation of which will help strengthen the financial security of the state in the long term.

Ключові слова: фінансова безпека, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, державний борг, дефіцит державного бюджету, доларизація економіки, тіньова економіка, фінансові ризики, національна економіка.

Keywords: financial security, debt security, budget security, currency security, state debt, state budget deficit, dollarization of the economy, shadow economy, financial risks, national economy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У період повоєнного відновлення та реформування господарської системи України в умовах посилення впливу глобалізаційних процесів на вітчизняну економіку значну увагу уряду необхідно приділяти зміцненню фінансової безпеки держави. Проблеми підвищення рівня фінансової безпеки набувають гострої актуальності в умовах складної економічної, соціальної та політичної ситуації в Україні, затяжної війни на виснаження й окупації частини території на сході і півдні країни. З огляду на зазначене вище, у процесі управління фінансовою системою держави необхідно постійно аналізувати чинники, які негативно впливають на рівень фінансової безпеки, окреслювати ефективний комплекс заходів щодо їх нейтралізації у майбутньому та формувати дієву стратегію забезпечення стабільного розвитку економіки України.

Сьогодні у національній економіці простежується негативна динаміка рівня дефіциту державного бюджету відносно ВВП, який суттєво збільшився у 2023 – 2024 роках, що є наслідком нестачі державних доходів для покриття бюджетних витрат унаслідок значного зростання видатків на оборону країни. За таких умов продовжує зростати обсяг державного внутрішнього і зовнішнього боргу та загострюватися проблема постійного пошуку коштів для його обслуговування. Це вимагає вжиття заходів для ефективного управління урядовою заборгованістю з метою забезпечення боргової безпеки нашої країни. Окрім цього, необхідно поліпшувати інвестиційний клімат вітчизняної

економіки з метою нарощення її податкового потенціалу та, відповідно, зміцнення фінансової безпеки.

Повільними темпами сьогодні розвивається фінансовий ринок України, на який суттєвий вплив справляють глобалізаційні процеси, що сприяють поширенню в обігу на ньому інноваційних фінансових інструментів. З іншого боку, така ситуація також сприяє зростанню обсягу зловживань на фондовому ринку та викликає потребу в ухваленні ефективних рішень регулюючими органами щодо запобігання проведення тіньових операцій та зміцнення безпеки у цьому сегменті фінансової системи. Отже, потреба у стабілізації функціонування національної фінансової системи у період дії воєнного стану та в умовах наближення переговорів щодо вступу в ЄС вимагає створення передумов для зміцнення фінансової безпеки України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми зміцнення фінансової безпеки держави висвітлювали у своїх працях такі вітчизняні економісти, зокрема: О. І. Барановський [1], В. Ю. Барвінок [10], З. С. Варналій [2], О. Д. Ладюк [3], І. М. Лужецька [11], М. О. Мороз [1], Н. В. Наконечна [4], О. М. Підхомний [8], А. С. Полторак [9], М. М. Сорочинська [11], О. О. Столяренко [11], А. Ю. Семенов [10], А. В. Хомутенко [10] та інші.

Враховуючи значні напрацювання вітчизняних науковців у напрямі підвищення рівня фінансової безпеки України в умовах глобалізації, багато сторін цієї складної проблеми потребують обґрунтування та пошуку шляхів вирішення у період війни. Це стосується виявлення напрямів удосконалення методики оцінки фінансової безпеки, зміцнення боргової й бюджетної фінансової стабільності, зниження негативного впливу на фінансову безпеку країни воєнного стану і глобалізаційних процесів тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження особливостей формування фінансової безпеки України у геополітичному просторі в умовах воєнного стану та виявлення напрямів її зміцнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повнота розвитку складових фінансової системи відображає темпи зростання національної економіки, оскільки вона організовує безперервний кругообіг фінансових ресурсів між рівнями господарської системи та забезпечує створення валового внутрішнього продукту країни. З огляду на це, забезпечення фінансової безпеки на рівні держави відіграє ключову роль у формуванні високих темпів соціально-економічного і політичного розвитку України.

Сьогодні у науковій літературі не існує чіткого однозначного тлумачення економічної сутності терміну “фінансова безпека”, що потребує дослідження наукових публікацій та підкреслює його складність і важливість як ключового елемента економічної та національної безпеки держави загалом. Високий рівень фінансової безпеки характеризує здатність державних органів влади протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам у сфері фінансів, захищати цінності країни, відстоювати її суверенітет та нарощувати фінансові ресурси у всіх сферах національної економіки.

Сутність фінансової безпеки розглядають у комплексному вимірі та визначають за конкретними державами, окремими територіями, підприємницькими структурами, політикою, фінансовою сферою та господарською системою в цілому. Вона охоплює фінансову безпеку фізичних осіб, домогосподарств, населення загалом, комерційних і некомерційних суб’єктів господарювання, окремих видів економічної діяльності, територій, сфер економіки, держави й міжнародних фінансових організацій та установ на міжнародному рівні.

Олександр Барановський [1] досить системно висвітлює сутність категорії “фінансова безпека” на рівні держави й визначає такі її особливості:

- є головним елементом економічної безпеки країни, який базується на самостійності, ефективності і конкурентоздатності функціонування фінансової системи (оцінюється комплексом індикаторів, які характеризують динаміку її розвитку, збалансованість, здатність активів перетворюватися на готівку, величиною фінансових резервів господарської системи тощо);

- визначає рівень захисту національних інтересів на всіх рівнях економіки (держава, суб'єкти господарювання та домогосподарства);

- реалізує забезпеченість усіх ланок фінансової системи достатнім обсягом фінансових ресурсів з метою виконання покладених на них функцій і завдань та сприяє формування високих темпів економічного розвитку;

- підтримує стабільність функціонування та стійкий розвиток окремих сфер фінансової системи (банківської, фіскальної, інвестиційної, ринку цінних паперів тощо) й відображає спроможність державних фінансових органів запобігти появі значної залежності країни від зовнішніх кредиторів та інвесторів, що допоможе уникнути боргової ями й оголошення дефолту;

- відстежує кругообіг грошових потоків у фінансовій системі з метою запобігання порушення фінансового законодавства, зменшення обсягу тіньової діяльності та проведення ефективного регулювання фінансових відносин на різних рівнях економіки;

- підвищує якість інструментів фінансового ринку, що сприяє зростанню його привабливості для вітчизняних та іноземних інвесторів та допомагає залучити за їх допомогою достатній обсяг фінансових ресурсів, який буде відповідати капітальним потребам суб'єктів національної економіки. Водночас регулюючим органам необхідно запобігти зростанню тіньової та злочинної діяльності на фінансовому ринку, оскільки вона може суттєво погіршити фінансовий стан більшості його учасників і сприяти підвищенню розмірів втрат від проведення операцій та зниженню рівня довіри до партнерів.

Узагальнення наукових підходів до розуміння фінансової безпеки держави дало змогу виділити основні характеристики, які виносяться вченими як такі, що розкривають зміст цього поняття. Вони охоплюють:

- збалансованість, стійкість до загроз, здатність до ефективного функціонування національної економічної та фінансової систем;

- захищеність і забезпеченість фінансовими ресурсами;

- активізація розширеного відтворення та сприяння економічному зростанню;

- цілісність та єдність ланок фінансової системи;
- спроможність забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи загалом [10, с. 118].

З огляду на зазначене вище, ключовими завданнями організації фінансової безпеки держави є формування у суб'єктів національної економіки стійкості до негативних чинників та створення передумов для підвищення темпів економічного зростання в Україні. Окрім цього, фінансова безпека держави відіграє головну роль у забезпеченні національної безпеки, оскільки в умовах посилення глобалізації та розвитку інформаційних технологій найбільші загрози виникають саме у фінансовій сфері. Тому важливим є побудова ефективного механізму управління безпекою держави у сфері фінансів, який буде охоплювати такі складові: мету, завдання, об'єкти та суб'єкти впливу, окреслення негативних чинників, визначення державних інтересів, висвітлення стратегічних фінансових орієнтирів, сформовану концепцію забезпечення фінансової безпеки держави тощо.

Фінансова безпека держави охоплює такі складові:

1. Державні інтереси у сфері фінансів – включають головні потреби фізичних осіб, населення та країни, задоволення котрих реалізують у міру нарощення темпів соціально-економічного розвитку держави. Вони охоплюють: достатність формування ресурсів бюджетної системи як ключового інструменту виконання державою своїх функцій; оптимізацію кредитної політики держави з метою зменшення боргового навантаження на національну економіку; нарощення податкового потенціалу країни та забезпечення стабільності податкових надходжень до бюджетів; ефективну валютну політику; підвищення надійності та ефективності функціонування банківських установ; забезпечення розвитку вітчизняного фондового ринку та зростання якості послуг на фінансовому ринку загалом; поліпшення інвестиційного клімату у державі та регіонах; посилення боротьби зі злочинною діяльністю у фінансовій сфері та зниження обсягу тіньової економіки; зменшення

негативного впливу світових глобалізаційних процесів на фінансову систему України та ін.

2. Головні загрози фінансовій безпеці країни. Їх пов'язують з впливом низки чинників, які ставлять під загрозу реалізацію національних інтересів у сфері фінансів. Найбільшою загрозою є виникнення фінансової нестабільності в державі, яка може призвести до виникнення кризи та погіршення усіх макроекономічних параметрів в країні.

До головних внутрішніх негативних чинників відносять: політична криза в країні; значний обсяг тіньової економіки та зловживань у фінансовій сфері на державному рівні; відсутність дієвого механізму регулювання фінансових відносин; неефективну фіскальну політику та значні порушення податкового законодавства; постійну нестачу бюджетних доходів для покриття державних видатків; значний рівень зовнішнього державного боргу, який суттєво знижує золотовалютні резерви та відволікає кошти з бюджету; постійне виведення фінансових ресурсів у значних розмірах в офшорні зони; низька прозорість проведення валютно-курсової політики НБУ; нерозвиненість фінансового ринку та недоступність його інструментів значній частині потенційних інвесторів; падіння доходів домашніх господарств; зниження розміру власного капіталу банківських установ тощо.

Зовнішні чинники охоплюють: значний негативний вплив геополітичних процесів на діяльність державних органів влади; недовіра іноземних інвесторів до держави та неконтрольоване нарощення зовнішньої урядової заборгованості; суттєве зниження експортної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання, особливо у агропромисловому секторі; посилення впливу на державну фінансову політику іноземних фінансових інститутів; значний вплив нестабільності у міжнародній економіці на вітчизняну господарську систему.

3. Фінансові ресурси держави. З метою виконання покладених на державу функцій і завдань їй необхідний достатній обсяг фінансових ресурсів, який вона мобілізує за допомогою податків, прибутків державних підприємств, неподаткових надходжень, операцій з капіталом, отримання позик від суб'єктів

національної економіки та на зовнішньому рівні від міжнародних фінансових інститутів й іноземних держав.

4. Фінансова система країни. Її визначають як сукупність ланок, які тісно пов'язані між собою. Ефективність системи загалом залежить від злагодженої та продуманої роботи кожної її ланки, яка може включати власні складові. Фінансова система охоплює фінанси комерційних та некомерційних суб'єктів господарювання, публічні й міжнародні фінанси та фінанси домашніх господарств. Окрім цього вона має дві допоміжні ланки – фінансовий ринок та страхування, які допомагають наростити ефективність функціонування та раціональніше розподіляти фінансові ресурси в економіці.

5. Фондовий ринок – призначений перенаправляти вільні фінансові ресурси на інвестиційні потреби за допомогою фінансових інструментів та за участю посередників. Ефективність розвитку ринку цінних паперів визначає кількість фінансових посередників, якість та доступність фінансових послуг, присутність на ринку інноваційних інструментів та можливість його інтегруватися у світовий ринок.

Оцінку рівня фінансової безпеки держави доцільно проводити у відповідності до визначених принципів: реальності фінансових показників, за допомогою яких відображають динаміку безпеки; системності (аналіз усіх чинників, під впливом яких виникають визначені ризики чи формуються загрози); виокремлення ключових складових реальних або можливих загроз; розроблення алгоритму реалізації заходів у сфері аналізу загроз; обґрунтування здатності реалізації попереджувальних та страхових заходів щодо нейтралізації ризиків і загроз у майбутніх періодах.

Сьогодні у науковій літературі присутні низка способів забезпечення фінансової безпеки держави, з-поміж яких на увагу заслуговують такі: формування й оброблення аналітичної інформації; проведення систематичного моніторингу й оцінки загроз у відповідності до динаміки показників, які характеризують рівень фінансової безпеки; окреслення необхідного кола

заходів щодо збереження прийняттого ступеня фінансової безпеки держави у майбутньому.

До ключових загроз у площині дотримання фінансової безпеки держави відносять: дефіцит капіталу у вітчизняних підприємств для здійснення капітальних вкладень з метою нарощення виробничих потужностей; потреба в удосконаленні нормативно-правового забезпечення фінансової діяльності; низька ефективність банківської системи у сфері кредитування суб'єктів господарювання; потреба у розробленні концепції поліпшення інвестиційного клімату в країні з метою залучення зовнішніх і внутрішніх реальних інвестиційних ресурсів; низькі темпи розвитку виробничих зв'язків та необхідність підвищення соціальної спрямованості господарської системи; нераціональність співвідношення між зовнішньою і внутрішньою торгівлею, дефіцит платіжного балансу, неефективна структура державної заборгованості; високий рівень заборгованості України по відношенню до ВВП; низький ступінь довіри до вітчизняної банківської системи; часта негативна динаміка курсу національної грошової одиниці; відсутність позитивних очікувань у ключових суб'єктів фінансової системи; висока частка державних витрат у ВВП; низька самостійність бюджетів місцевого самоврядування та формування значного обсягу їхніх доходів за рахунок міжбюджетних трансфертів; відсутність передумов для активізації підприємницької діяльності як чинника зростання податкового потенціалу; негативна динаміка індексу споживчих цін, яка часто перевищувала очікування; низька ефективність використання державних коштів для надання соціальних гарантій громадянам країни; гостра потреба в удосконаленні пенсійної системи з метою запровадження накопичувального страхування; постійне зростання видатків на обслуговування урядової заборгованості та значне відволікання коштів з бюджету. Основні загрози національній безпеці у сфері фінансів висвітлені на рис. 1.

Варто зазначити, що непоправну шкоду фінансовій безпеці України наносить високий рівень тіньової економіки й корупції, який призводить до втрати або недоотримання значного обсягу фінансових ресурсів державою та,

відповідно, неможливості у повному обсязі профінансувати задекларовані програми та об'єкти.

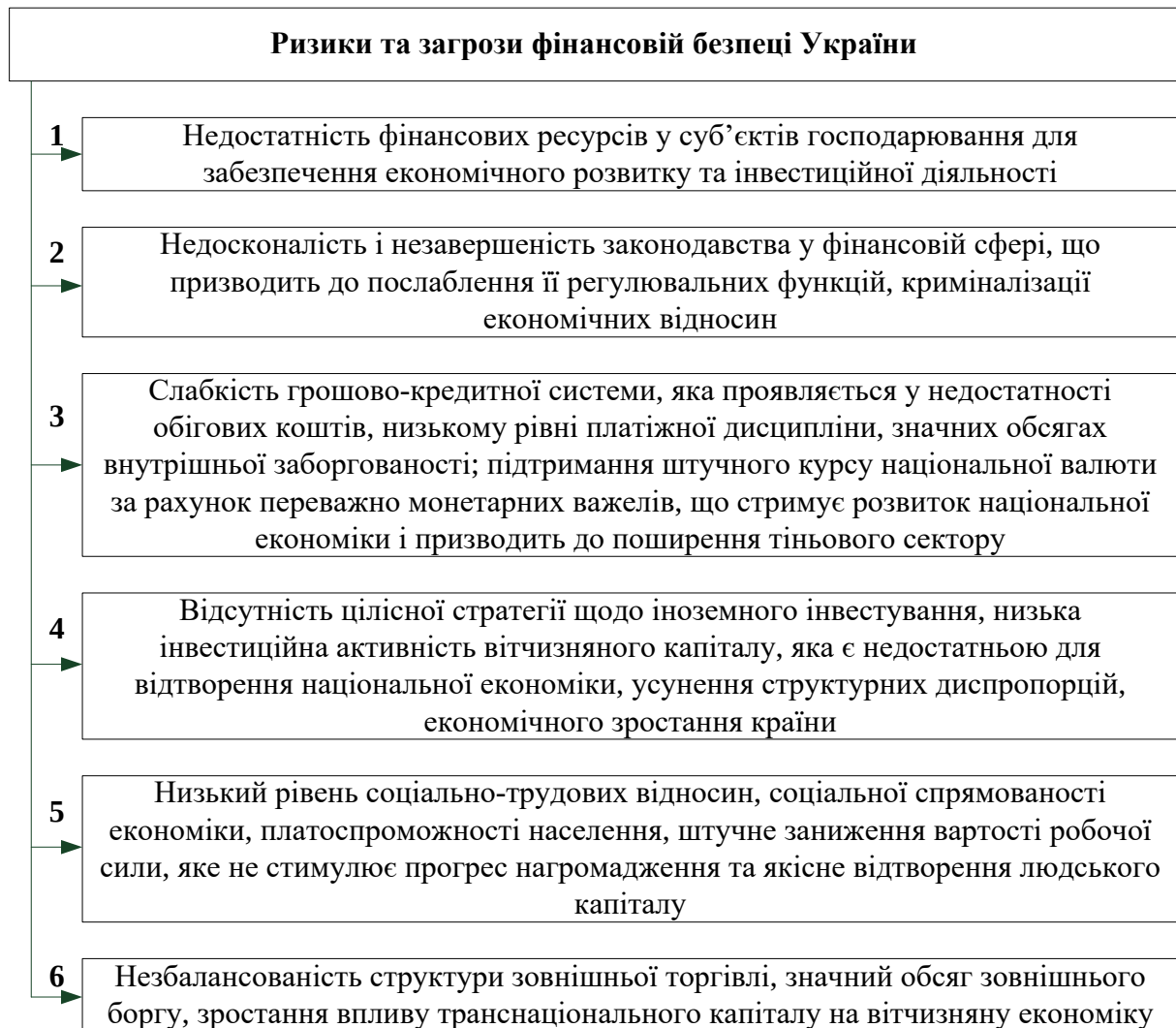

Рис. 1. Ризики та загрози фінансовій безпеці України [4, с. 94]

Визначення та ухвалення стандартизованих методологічних підходів до аналізу ступеня фінансової безпеки держави сприятиме формуванню системи адекватних заходів щодо запобігання, нейтралізації та зниження наслідків впливу негативних чинників на вітчизняну фінансову систему. Комплекс таких заходів дасть змогу стабілізувати обіг валюти, поліпшити виконання державного та місцевих бюджетів, раціоналізувати структуру державного боргу, наростити обсяг залучених капітальних інвестиційних ресурсів в

економіку, які стануть головним чинником пришвидшення темпів економічного росту.

Проводити аналіз рівня фінансової безпеки держави треба з урахуванням досягнутого її значення, уже побудованого співвідношення між окремими елементами, визначених граничних величин та висвітлення показників, що характеризують безпеку у сфері державних фінансів як нормальну. У процесі аналізу рівня фінансової безпеки держави необхідно дотримуватися принципів комплексності факторного аналізу, реальності його показників, визначення алгоритму проведення оцінки тощо.

У ЄС сьогодні функціонує Пакт про стабільність і розвиток, котрий об'єднує в собі декілька нормативних документів, які були ухвалені раніше та покликані посилювати бюджетну безпеку за допомогою введення постанови про бездефіцитний бюджет. Цей документ спрямований на зміцнення бюджетної дисципліни у країнах, які входять до Європейського валютного союзу. Проведення систематичного моніторингу за граничними макроекономічними параметрами також висвітлено Маастрихтським договором, які були скореговані у 2012 році новою Податковою угодою (див. рис. 2).

Дослідження поданих параметрів відіграє важливу роль для національної економіки з огляду на задекларований євроінтеграційний курс нашої держави. З іншого боку вони дадуть змогу оцінити наслідки інституційних змін для країн Європейського союзу й прораховувати як вони будуть відображатися на фінансовій безпеці України. Проте на практиці виявилось, що виконувати затверджені нормативи окремими державами ЄС є досить складним завданням, особливо для тих країни, які мають серйозні проблеми з урядовою заборгованістю та не можуть приборкати рівень дефіциту бюджетної системи. В умовах недотримання визначених граничних нормативів до країн-порушників застосовують дію обмежувального механізму, метою якого є привести макроекономічні параметри у допустимі межі.

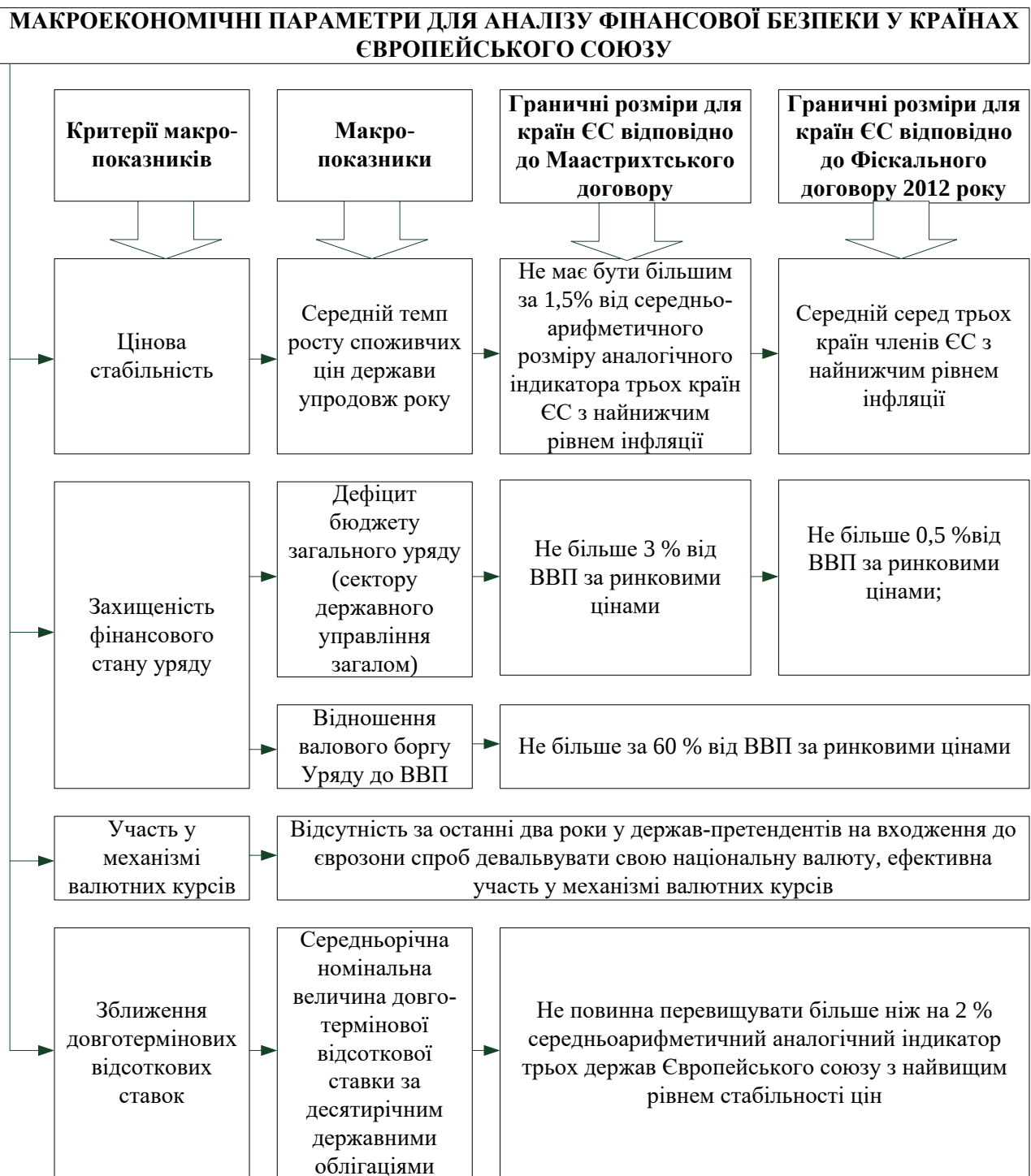

Рис. 2. Макроекономічні показники та їх граничні розміри для країн Європейського союзу [9, с. 135]

У національній економіці подібні показники визначаються і контролюються НБУ, а результати вимірювань опубліковуються на офіційній інтернет сторінці у розрізі банківських установ, суб'єктів господарювання та домашніх господарств. Сьогодні 138 країн надають Міжнародному валютному

фонду інформацію щодо динаміки запропонованих ним параметрів фінансової стійкості. Варто зазначити, що МВФ систематично оцінює зміни ВВП на душу населення та класифікує за цим показником країни світу.

З метою проведення аналізу безпеки держави у сфері фінансів розмежуємо її на бюджетну, фіскальну, боргову та валютну і охарактеризуємо кожен з них у динаміці. У сучасних умовах відкритості економіки України рівень фінансової безпеки значною мірою визначається обсягами урядової внутрішньої і зовнішньої заборгованості та рівням боргового тягаря. Боргову безпеку країни варто досліджувати у світлі раціональної структури державної заборгованості. Також необхідно аналізувати витрати на погашення та обслуговування урядового боргу, які можуть сягати значного розміру.

Оцінимо рівень поданих параметрів упродовж 2010 – 2023 років та проведемо узагальнений аналіз стану безпеки публічних фінансів в Україні. Варто зазначити, що загальний обсяг урядової заборгованості (державної та гарантованої) у національній валюті демонстрував стабільну динаміку до зростання і за аналізований період майже завжди (за винятком кінця 2019 року) мав позитивні темпи приросту (рис. 3).

З поданої діаграми бачимо, що позитивну динаміку також мав державний борг, номінований в іноземній валюті (за винятком 2014 та 2015 років). Варто зазначити, що за період 2010 – 2013 років, темпи росту урядової заборгованості у національній та іноземній валюті співпадали, що було наслідком стабільного курсу гривні до долара США. Підкреслимо, що за аналізований період зовнішній борг завжди переважав у структурі внутрішній, а найбільшої питомої ваги він набував у 2023 році – 69,99 %. Це свідчить про значну фінансову залежність України від зовнішніх кредиторів та низьку боргову безпеку, яка ледь не призвела до дефолту, якого вдалося уникнути завдяки реструктуризації урядової заборгованості у 2019 році на не зовсім вигідних для нашої країни умовах. Найнижче значення зазначеного показника простежувалося у 2013 році – 51,42 %. Така ситуація є наслідком постійно зростаючого дефіциту державного бюджету та неможливості проводити запозичення у достатніх

обсягах у суб'єктів національної економіки, що пов'язано з низьким ступенем довіри до державних органів влади України. У 2021 році спостерігалось суттєве падіння темпів приросту боргу у доларах, оскільки курс національної грошової одиниці постійно зміцнювався, проте з початком війни у лютому 2022 року гривня поступово девальвувала, тому простежувалося швидше зростання боргу в іноземній валюті (13,67 % проти 52,38 %).

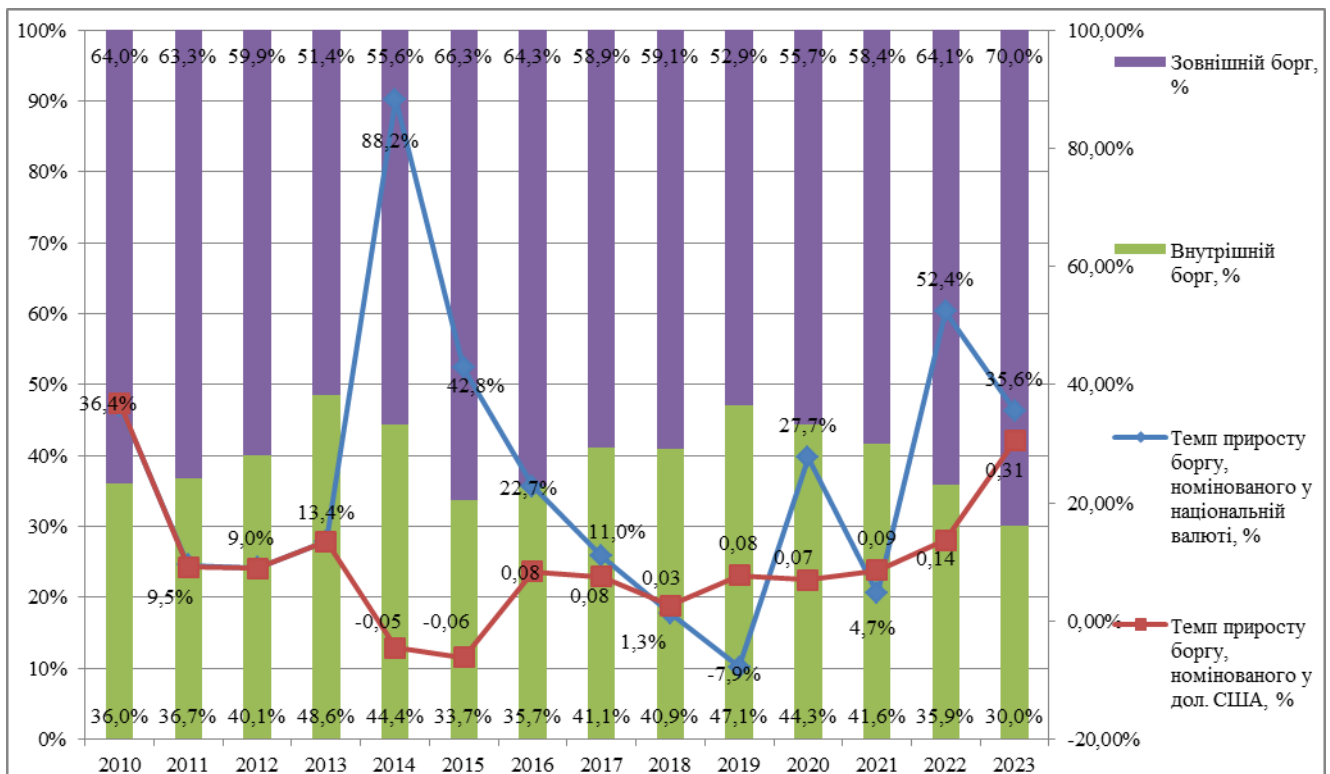

Рис. 3. Динаміка структури державного та гарантованого державою боргу України упродовж 2010 – 2023 років [7]

Щодо динаміки державного та гарантованого державою боргу по відношенню до валового внутрішнього продукту України, то цей показник починаючи з 2000 року і до 2007 року перманентно спадав зі значення 43,72 % до 11,81 %. Починаючи з 2008 року він унаслідок впливу світової фінансової кризи на Україну поступово зростає досить швидкими темпами і досягає значення 80,98 % наприкінці 2016 року. Такий приріст (майже у два рази) свідчить про суттєве погіршення за цей період боргової безпеки України. У подальшому рівень урядової заборгованості до ВВП знижується до рівня

50,23 % у 2019 році, що стало наслідком проведеної реструктуризації. Загалом за період 2020 – 2023 років сукупний розмір урядової заборгованості зріс у понад два рази і на кінець 2023 року становив 5519,51 млрд грн. Варто зазначити, що у період дії воєнного стану (з початку 2022 року до кінця квітня 2024 року) сукупний борг України збільшився у 2,2 рази (на 3338 млрд грн) і станом на 30.04.2024 становив 6010,422 млрд грн [7].

З метою забезпечення боргової стійкості країни уряду необхідно знижувати частку державної заборгованості до ВВП і тримати її на рівні нижчому за 60 %, а також прикладати зусиль до сповільнення темпів росту такого боргу у найближчій перспективі. Якщо взяти до уваги цей показник у країнах ЄС у 2016 році, то у більшості з них він перевищує граничний рівень 60 %, а у Бельгії, Греції, Іспанії, Італії, Кіпру, Португалії, Франції він наближається або є більшим за розмір валового внутрішнього продукту. З огляду на євроінтеграційний курс України, важливим завдання сучасного уряду є нарощення податкової бази, зменшення обсягу тіньової економіки та подолання корупції з метою підвищення рівня боргової безпеки держави.

Аналіз рівня та динаміки боргової безпеки України засвідчив, що більшість параметрів за період 2014 – 2021 років перебували за межами нормативних критеріїв і в останні роки з початком повномасштабної війни демонструють тенденції до погіршення, особливо у першому кварталі 2024 року.

Для проведення повної оцінки рівня фінансової безпеки держави необхідно проаналізувати її бюджетну складову, оскільки ефективний бюджетний процес в країні впливає на економічну безпеку загалом. Бюджетну безпеку визначають як стабільний стан функціонування фінансів держави, який характеризується високою фінансовою стійкістю й платоспроможністю, що підвищуватиме здатність уряду до фінансування соціально-економічного розвитку країни. З іншого боку високий рівень бюджетної безпеки характеризує можливість держави повною мірою виконувати покладені на неї функції і завдання та свідчить про достатній обсяг мобілізованих для цього фінансових ресурсів.

Головним індикатором зміни бюджетної безпеки країни є дефіцит державного бюджету в абсолютному та відносному вимірі (до ВВП). Граничним значенням такого показника є рівень у 2 – 3 % по відношенню до валового внутрішнього продукту країни. Варто зазначити, що державний бюджет України має постійний дефіцит, хоча така ситуація спостерігається майже у всіх країнах світу. Проте важливе значення має причини через які він виникає: доходів не вистачає для фінансування поточних витрат; реалізуються значні обсяги капіталовкладень в економіку. В останньому випадку дефіцит бюджету не варто сприймати як негативне явище, оскільки реальні інвестиції в економіку у майбутньому дадуть зворотні грошові потоки і проблем з погашення урядової заборгованості не буде. Динаміка дефіциту (профіциту) державного бюджету України упродовж 2005 – 2023 років подана на рис. 4.

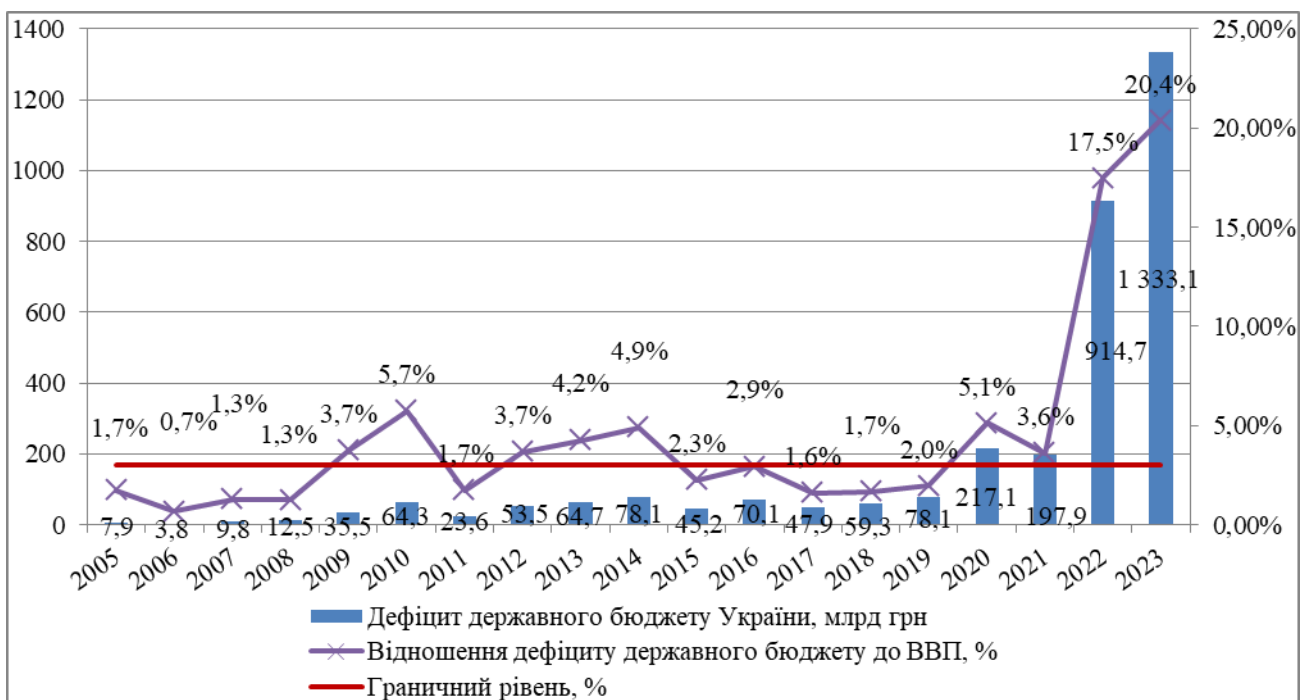

Рис. 4. Динаміка дефіциту державного бюджету України упродовж 2005 – 2023 років [5, 6, 7]

Як показують дані діаграми рівень дефіциту державного бюджету відносно ВВП у 2009, 2010, 2012, 2013, 2014 та 2021 роках перевищував гранично-допустиме значення. Варто відзначити суттєве зростання дефіциту державного бюджету у 2020 році майже у 3,5 рази та значне перевищення нормативного значення (більше ніж у 2,5 рази), що погіршило негативні

очікування на 2022 рік та свідчило про зниження рівню бюджетної безпеки держави. Утім, якщо за оптимальний рівень взяти значення 2 % від ВВП, то результати будуть трохи гіршими в останні десять років, оскільки в цю норму країна вписувалася тільки у 2011, 2017 та 2019 роках. З початком російського вторгнення ситуація кардинально змінилася в гіршу сторону, дефіцит бюджету упродовж 2022 – 2023 років в абсолютному і відносному вимірі зростає у 6,7 та 5,7 разів відповідно.

Сукупність установ та організацій, які утримуються за рахунок бюджетних коштів, становлять сферу загальнодержавного управління. Різниця дефіциту сектору загального управління та зведеного бюджету у вітчизняній економіці відносно валового внутрішнього продукту у відсотках має наближатися до нуля. Дефіцит цього сектору у національній господарській системі України упродовж 2005 – 2023 років підвищився з 6,18 млрд грн до 599,58 млрд грн (у понад 97 разів) (рис. 5).

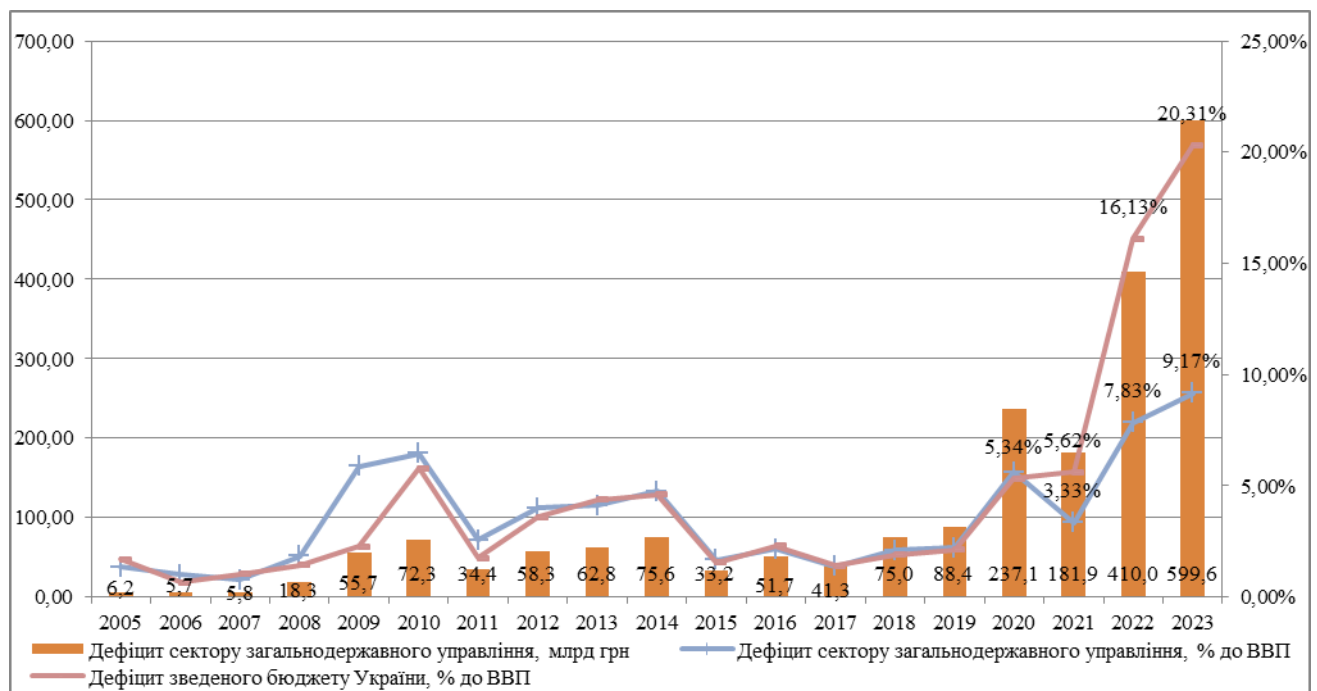

Рис. 5. Динаміка дефіциту сектору загальнодержавного управління упродовж 2005 – 2023 років [6, 7, 8]

Як видно з поданої діаграми у більшості випадків дефіцит сектору загальнодержавного управління у відсотках до ВВП був більший за дефіцит зведеного бюджету України по відношенню до ВВП, що свідчить про

погіршення бюджетної безпеки у цих періодах, оскільки ці величини мають приблизно бути рівними. Виняток становлять 2005, 2007, 2013, 2016 та 2017 роки, у яких простежувалася протилежна ситуація. З початком війни у 2022 році дефіцит держбюджету відносно ВВП у понад два рази перевищує відповідний показник по сектору державного управління (20,31 % проти 9,17 % за підсумками 2023 року).

Окрім цієї складової до уваги також беруть дефіцит бюджетних та позабюджетних фондів по відношенню до ВВП з гранично допустимим значення у 2 %. У національній економіці цей показник, зазвичай, перебував у допустимих межах.

Наступною складовою, яку враховують у процесі аналізу стану бюджетної безпеки, є ступінь перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджетну систему країни. Його рекомендоване значення має перебувати у межах від 25 до 28 відсотків та може свідчити про достатній рівень бюджетної безпеки. За період 2005 – 2023 років значення цього показника коливалося у межах від 29,1 % у 2010 році до 47,48 % у 2023 році (рис. 6).

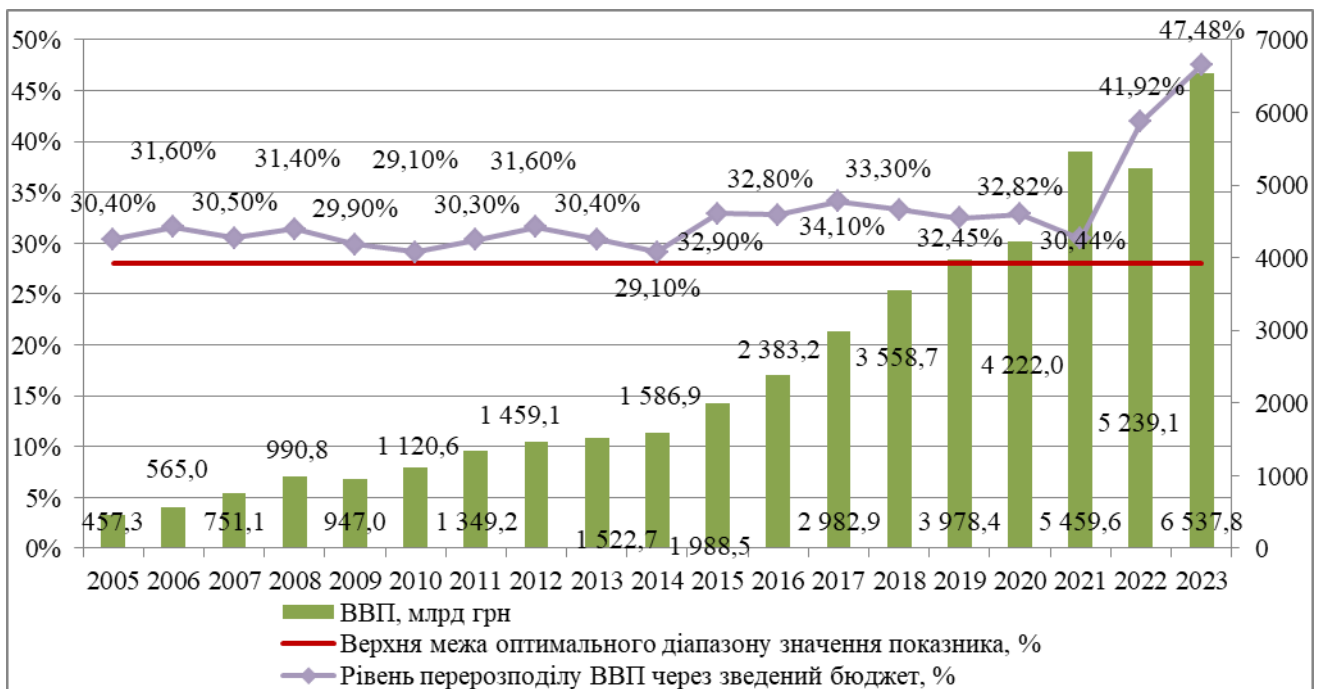

Рис. 6. Динаміка показника перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджетну систему України упродовж 2005 – 2023 років

Як показує діаграма, зазначений вище показник за аналізований період завжди перебував зверху над визначеною граничною межею з досить високими значеннями в останні п'ять років, що є вагомим чинником зниження бюджетної безпеки України в умовах глобалізації. Це також свідчить про посилення ролі регулювання урядом економічних процесів та, як наслідок, збільшення податкового тягаря на платників обов'язкових платежів, що часто призводить до зростання обсягу тіньового сектору економіки.

З іншого боку, підвищення рівня перерозподілу ВВП через бюджетну систему може сигналізувати про зростання ролі держави у стимулюванні соціально-культурного розвитку суспільства та налагодження партнерських відносин з суб'єктами господарювання у фінансуванні установ і організацій цієї сфери.

Чинниками зростання ступеня перерозподілу валового внутрішнього продукту за допомогою бюджетної системи є: переоцінена потреба у фінансових ресурсах для забезпечення діяльності держави й неефективне їх використання; переважання у суспільстві думки про те, що держава має надавати левову частку послуг за власний рахунок, і, як наслідок, складність зменшення обсягу бюджетних витрат; важкість залучення приватного капіталу до часткового фінансування функцій держави.

За таких умов зниження витрат держави можливе лише у випадку нарощення капіталу у комерційній сфері, бо за інших умов зменшення бюджетних видатків сприятиме стримуванню соціально-економічного прогресу та зниженню ступеня фінансової безпеки країни. Варто пам'ятати, що зниження видатків держави, зазвичай, навіть у розвинених країнах спричиняє великий суспільний спротив та збурення в суспільстві. Проте надміру перевантажена фінансуванням бюджетна система у майбутньому буде нарощувати дефіцитність та призведе до сповільнення темпів економічного розвитку.

Проведемо аналіз валютної безпеки України за період 2000 – 2023 років, яка охоплює параметри стабільності курсу національної грошової одиниці під впливом якого в країні формується сприятливий інвестиційний клімат,

втілюються в життя структурні реформи економіки та забезпечуються стійкі темпи економічного зростання. Першим параметром аналізу рівня валютної безпеки є динаміка середнього офіційного курсу національної валюти по відношенню до долара США (рис. 7). Дані діаграми поділили динаміку курсу гривні відносно долара на декілька періодів: до фінансової кризи 2008 року (курс зберігався у середньому 5 грн за долар); 2008 – 2014 роки – від фінансової кризи до початку війни в Україні (середній курс гривні знаходився в середньому 8 грн за долар); 2014 – 2018 роки – постійна девальвація курсу гривні унаслідок тривалих військових дій на сході країни та нестабільної соціально-політичної та економічної ситуації; 2019 рік – початок 2022 року – відносна стабільність курсу гривні з частою її ревальвацією, що свідчить про стійку валютну безпеку в країні; початок повномасштабної війни і до тепер – значна девальвація курсу національної валюти, який на початок літа 2024 року перевищив 41 грн за долар США на чорному ринку.

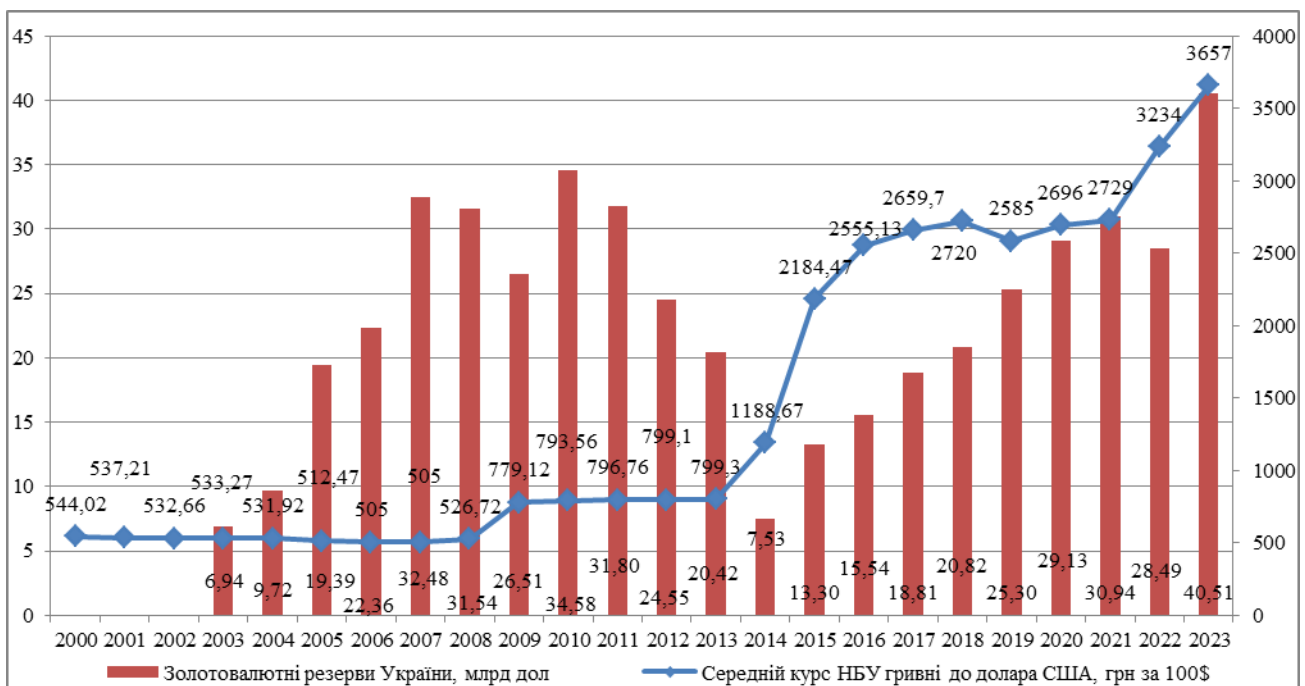

Рис. 7. Динаміка середнього курсу національної валюти та золотовалютних резервів України упродовж 2000 – 2023 років [7]

Під час оцінювання валютної безпеки до уваги також беруть динаміку золотовалютних резервів в Україні, які починаючи з 2014 року демонструють

стабільну тенденцію до зростання (зросли майже у 4,5 рази і на кінець 2021 року становили 30,94 млрд дол). Проте їхній обсяг так і не зміг відновитися до рівня 2010 року (31,8 млрд дол) або значення докризового 2007 року (32,5 млрд дол). Зростання обсягу золотовалютних резервів в останні кілька років варто розцінювати як підвищення рівня валютної безпеки України, особливо за підсумками 2023 року.

Важливим показником валютної безпеки держави є динаміка частки кредитів, що видані банківськими установами в іноземній валюті, оскільки вона виражає залежність стабільності банківської системи від коливань курсу національної грошової одиниці. Динаміка зазначеного показника в Україні за період 2000 – 2023 років подана на рис. 8. Вона показує, що у період відновлення економіки від економічних потрясінь цей показник знижувався. До початку світової фінансової кризи частка валютних кредитів у вітчизняній економіці суттєво зростала і досягла значення майже 60 % у 2008 році, що стало причиною серйозних проблем з фінансовою стабільністю банківської системи, оскільки значно зросла частка протермінованих кредитів унаслідок падіння курсу гривні. Відновлення економіки після 2008 року знову започаткувало тенденцію до зниження частки валютних кредитів у національній економіці (у 2013 році його значення опустилося до рівня 33,8 %). Початок політичної кризи у 2014 році відновив ріст зазначеного показника, який у 2015 році зупинився на досить високій позначці 55,8 %. У період відновлення економіки після 2016 році частка валютних кредитів у національній економіці починає знову знижуватися і досягає у кінці 2020 року одного з найнижчого рівнів – 35,69 %. Таку тенденцію в останні п'ять років можна розцінювати як зміцнення валютної безпеки України. Упродовж 2021 – 2023 років частка валютних кредитів продовжує знижуватися і під впливом воєнного стану та відсутністю низькоризикових об'єктів кредитування її значення опускається до рівня 26,63 % на кінець періоду.

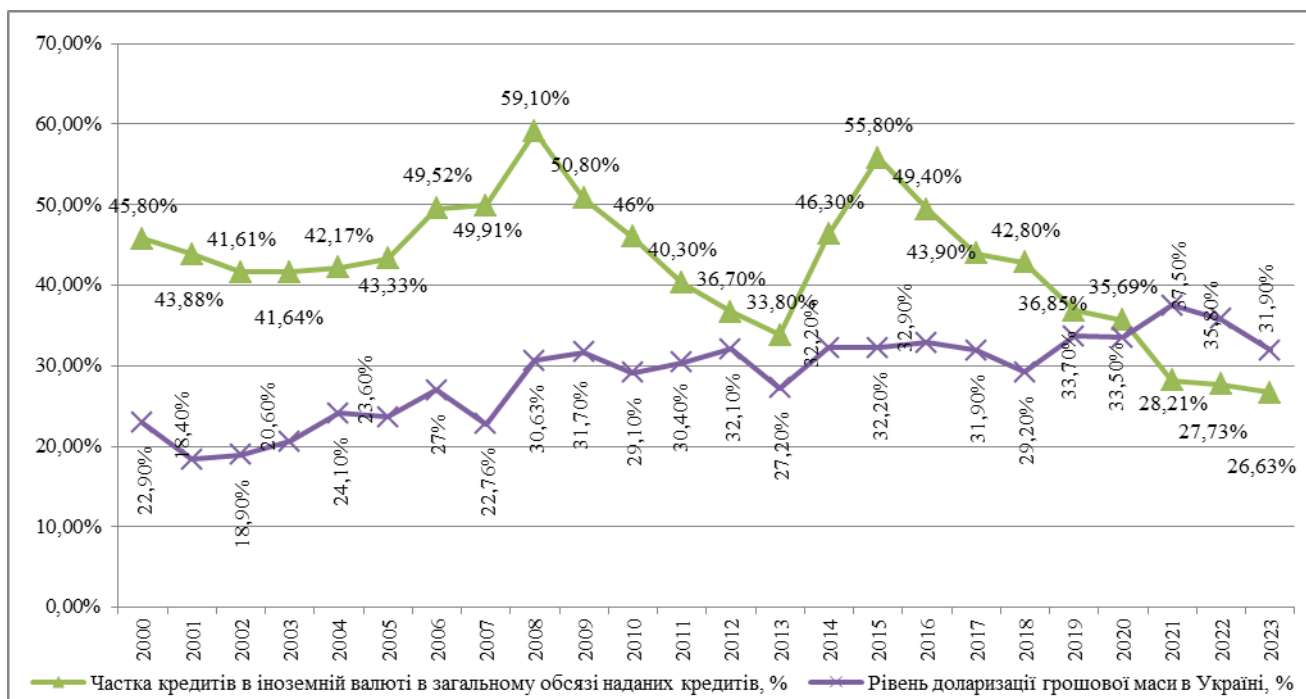

Рис. 8. Динаміка частки кредитів, наданих вітчизняними банками в іноземній валюті та рівня доларизації економіки України упродовж 2000 – 2023 років, % [7]

Динаміка рівня доларизації національної економіки також впливає на рівень валютної безпеки країни. Нормальним значенням цього показника вважають 15 %, а гранично допустимим – 30 %. Його динаміка подана на рис. 8, на якому видно, що перший раз він перевищив критичне значення у 2008 році (30,63 %). У подальшому такі події відбувалися досить часто, а найбільшого значення доларизація досягнула у 2019 – 2021 роках – 33,7 % й 37,5 % відповідно, що негативно відобразилося на валютній безпеці України і свідчило про підвищену чутливість вітчизняної економіки до валютних коливань на міжнародному рівні. Необхідно підкреслити, що з початком повномасштабної війни цей показник поступово спадає і на кінець 2023 року рівень доларизації економіки становить приблизно 31,9 % [7].

Отже, загалом варто зазначити, що у період дії воєнного стану (2022 – 2023 роки) знизився рівень боргової та бюджетної безпеки, проте Національному банку вдалося стабілізувати і навіть трішки зміцнити валютну

безпеку України та вистояти перед критичними викликами незважаючи на значне падіння курсу гривні з початком війни.

У відповідності до національних фінансових інтересів України доцільно реалізувати такі заходи, які допоможуть зміцнити фінансову безпеку держави:

- сприяти досягненню стійкого фінансового стану вітчизняних суб'єктів господарювання та стимулювати нарощення їхньої конкурентоздатності на міжнародному рівні;

- забезпечити високу ефективність функціонування бюджетної системи з метою зниження рівня її дефіцитності, підвищення результативності та цільової спрямованості державних видатків;

- удосконалити систему справляння податків з метою запобігання значному виведенню фінансових ресурсів за межі країни одночасно з ухиленням від оподаткування; створити передумови для зростання культури у податковій сфері суспільства загалом та активізації підприємницької діяльності; поліпшити податкову привабливість вітчизняної господарської системи з метою нарощення обсягу інвестиційних ресурсів;

- стримувати зростання боргів по оплаті праці та інших обов'язкових виплатах населенню;

- мінімізувати розміри тіньового сектору економіки та викорінити корупцію з фінансової сфери; унеможливити рейдерське захоплення бізнесу;

- підвищувати довіру до гривні й не допускати необґрунтованих коливань її ринкового курсу, забезпечити дотримання ступеня доларизації грошової маси у допустимих межах, проводити ефективну монетарну політику;

- організувати дієвий моніторинг за результативним вкладенням мобілізованих інвестиційних ресурсів з метою перетворення їх на головний чинник інтенсивного зростання вітчизняної економіки;

- утримувати позитивний платіжний баланс в країні та нарощувати золотовалютні резерви в умовах значного боргового навантаження;

- проводити ефективну політику державних запозичень та створити передумови для зниження частки урядової заборгованості у валовому продукті;

- сприяти пришвидшенню темпів розвитку національного фінансового та страхового ринку як важливих чинників мобілізації капіталовкладень;
- підвищувати довіру до банківської системи України та підтримувати її стабільність на високому рівні.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Отже, в сьогоденних кризових умовах розвитку економіки України важливим завданням уряду є підвищення рівня фінансової безпеки, який сприятиме досягненню головних національних інтересів у фінансовій сфері, зокрема: зростанню фінансової незалежності країни; зміцненню фінансової автономії органів місцевої влади; проведенню ефективного фінансового регулювання на державному рівні; забезпеченню збалансованого фінансового розвитку територіальних громад; формуванню достатнього обсягу фінансових ресурсів суб'єктів господарювання та населення; створенню ефективної системи соціального захисту у суспільстві; організації ефективної співпраці з іноземними країнами, яка б допомагала досягти національних інтересів у фінансовій сфері; динамічному входженню вітчизняної фінансової системи на міжнародний рівень та мінімізації негативного впливу на її розвиток воєнного стану та глобалізаційних процесів.

Література

1. Барановський О. І., Мороз М. О. Інвестиційна складова фінансової безпеки // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2017. Вип. 1. С. 46 – 59.
2. Варналій З. С. Інституціональні загрози фінансовій безпеці України та шляхи їх запобігання // Економічний вісник університету. 2017. Вип. 34/1. С. 140 – 150.
3. Ладюк О. Д. Фінансова безпека: характеристика складників // Ефективна економіка. 2016. №11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_11_59 (дата звернення: 02.06.2024).

4. Наконечна Н. В. Ризики та загрози фінансовій безпеці України // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. 2012. Вип. 1. С. 90 – 95.
5. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (Дата звернення: 02.06.2024).
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (Дата звернення: 02.06.2024).
7. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua> (Дата звернення: 02.06.2024).
8. Підхормий О. М. Фінансова безпека України: методологія аналізу та стратегічні орієнтири. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Львів: ЛНУ імені І. Франка. 2015. 455 с.
9. Полторак А. С. Фінансова безпека держави в умовах глобалізації: теорія, методологія та практика. Монографія. Миколаїв: МНАУ, 2019. 463 с.
10. Семенов А. Ю., Хомутенко А. В., Барвінок В. Ю. Сутність та значення фінансової безпеки держави // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Економічні науки”. 2018. Вип. 29, Ч. 2. С. 117 – 120.
11. Столярченко О. О., Лужецька І. М., Сорочинська М. М. Фінансова безпека як складова економічної безпеки держави // Науковий вісник НЛТУ України. 2015. Вип. 25.3. С. 305 – 308.

References

1. Baranovsky, O. I. and Moroz, M. O. (2017), “Investment component of financial security”, *Finansovo-kredytna diyal'nist': problemy teorii ta praktyky*, Vol. 1, pp. 46-59.
2. Varnaliy, Z. S. (2017), “Institutional threats to the financial security of Ukraine and ways to prevent them”, *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, Vol. 34/1, pp. 140-150.

3. Ladyuk, O. D. (2016), "Financial security: characteristics of components", *Efektivna ekonomika*, Vol. 11, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_11_59 (accessed: 02 june 2024).
4. Nakonechna, N. V. (2012), "Risks and threats to the financial security of Ukraine", *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya ekonomichna*, Vol. 1, pp. 90-95.
5. The official site of the State Treasury Service of Ukraine (2023), available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (accessed: 02 june 2024).
6. The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2023), available at: <https://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 02 june 2024).
7. The official site of the National Bank of Ukraine (2023), available at: <https://bank.gov.ua/> (accessed: 02 june 2024).
8. Podkhomnyi, O. M. (2015), "Financial security of Ukraine: analysis methodology and strategic guidelines", Abstract of doctor of economic sciences dissertation, Money, finance and credit, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine, Lviv, Ukraine.
9. Poltorak, A. S. (2019), *Finansova bezpeka derzhavy v umovakh hlobalizatsiyi: teoriya, metodolohiya ta praktyka* [Financial security of the state in the conditions of globalization: theory, methodology and practice], MNAU, Mykolaiv, Ukraine.
10. Semenog, A. Yu., Khomutenko, A. V. and Barvinok, V. Yu. (2018), "The essence and significance of the financial security of the state", *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky"*, Vol. 29, Part 2, pp. 117-120.
11. Stolyarenko, O. O., Luzhetska, I. M. and Sorochnytska M. M. (2015), "Financial security as a component of the economic security of the state", *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny*, Vol. 25.3, pp. 305-308.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2024 р.